

EKONOMIE, KTERÁ NENÍ V ROZPORU S PŘÍRODNÍMI ZÁKONY

Ekologická ekonomie se vymyká zažitým představám o ekonomické vědě. Aby ne: snaží se skloubit poznatky přírodních a sociálních věd a navrhnout k tomu neváhá postavit některá dogmata dnešní mainstreamové ekonomie vzhůru nohama. Z jakých principů vychází a v čem nám může pomoci osvěžit ekonomické myšlení v souvislosti s dnešními environmentálními problémy?

„Ekonomii“ je povětšinou myšlena v mainstreamu převládající tzv. neoklasická ekonomie. V jádru neoklasické ekonomie stojí přesvědčení, že hodnota zboží či služby se odvozuje z poměru nabídky a poptávky. Měřítkem této hodnoty jsou peníze. Provařená poučka z ekonomických učebnic říká, že neoklasickou ekonomii zajímá, jak jsou v ekonomice rozdělovány tzv. vzácné zdroje. Obvykle se za ně bere práce, půda a kapitál. Protože jsou vzácné, musejí být rozdělovány efektivně. Odtud důraz na racionální rozhodování, které v praxi znamená, že firma minimalizuje náklady a maximalizuje zisky. Podobným způsobem má jednotlivec – konzument – za „úkol“ maximalizovat užitek, tedy nejčastěji jednoduše chtít co nejvíc.

Z těchto předpokladů maximalizace zisku a užitku vyplývá klíčový cíl celého ekonomického snažení: růst objemu bohatství, jinak řečeno ekonomický růst. Myšlenka nekonečného růstu se nevzala v neoklasické ekonomii náhodou. Tato teorie totiž vůbec neřeší, kde se ony vzácné zdroje berou, kolik jich ještě je a zda při jejich včleňování do ekonomického koloběhu náhodou nevznikají (nezamýšlené?) škody na přírodě. Jako by ekonomika existovala v uzavřeném systému sama pro sebe – bez kontaktu s přírodou a společenskými vztahy kolem. S narůstajícími environmentálními problémy tak v posledních dekádách postupně sílí i kritika této neoklasické ekonomie.

Ve snaze integrovat přírodu do ekonomických výpočtů vznikla tzv. environmentální ekonomie, zaměřená na problematiku životního prostředí. Ta se snaží vyjádřit hodnotu přírody v penězích tak, aby ji bylo možné zahrnout do výpočtů výnosů a nákladů. Nejčastěji takto vyčísluje hodnotu tzv. přírodních slu-

žeb (toho, co „nám“ příroda poskytuje, aniž bychom za to museli komukoli platit) nebo tzv. extrenalitu, tedy vedlejších důsledků ekonomické činnosti – např. znečištění. Environmentální ekonomie ale nikterak neustupuje ze všeobecně problematických předpokladů neoklasické teorie. Jako reakce na tuto nedůslednost se ve druhé polovině 20. století konsolidovala ekologická ekonomie. Jakkoli vypadají názvy obou disciplín zaměnitelně (a často se pohříchu zaměňují), ekologická ekonomie nemá s environmentální ekonomikou v podstatě nic společného.

EKONOMIKA JAKO SOUČÁST PŘÍRODY A SPOLEČNOSTI

Čím se tedy vyznačuje a v čem může pomoci při mapování ekonomických souvislostí aktuálních environmentálních problémů? Ekologická ekonomie považuje ekonomiku za integrální součást společnosti a přírody – nepředstírá, že jde o oddělený systém jako zmíněná neoklasická teorie. Z tohoto důvodu ji zajímá problematika udržitelnosti, zejména rozsahu produkce ve vztahu k biofyzikálním limitům – jinými slovy, kolik přírodních „zdrojů“, tedy energie a materiálů, spotřebováváme a kolik odpadů a znečištění produkujeme. Ekologická ekonomie taktéž odmítá vyznávat přesvědčení, že lze volně zaměňovat přírodní kapitál s kapitálem lidmi vyrobeným. Existuje podle ní určitá hranice, za kterou už nebude možné nahrazovat přírodní vstupy technikou nebo penězi. To zní sice logicky, avšak neoklasická ekonomie právě možnost neomezeného zaměňování jednoho s druhým předpokládá. Ekologická ekonomie odporuje s tím, že – s nadsázkou řečeno – „peníze (a stroje)

se nedají jíst“, tedy že si máme přírodu raději šetřit a nespoléhat se výhradně na technologický pokrok, který časem vyřeší její devastaci.

Ze zájmu o širší kontext fungování ekonomického systému vychází i další pozorování ekologické ekonomie – všímá si, že to, co obvykle vnímáme jako ekonomiku, tj. ekonomika peněžní (kde se směňují různé produkty za peníze), funguje na základě mnohem rozmanitějších sociálních vazeb. Zprvu, je tak fungování peněžní ekonomiky ovlivněno řadou úplně jiných faktorů než prostým (a značně nerealistickým) kalkulem toho, co je pro každého nejvýhodnější. Ekologická ekonomie tedy odmítá redukovat jednání aktérů uvnitř ekonomiky na racionální rozhodování za účelem maximalizace zisku či užítku. Naopak zdůrazňuje, že preference se utvářejí s ohledem na konkrétní kontext, který je třeba náležitě zkoumat. V tom nakonec není sama – existuje mnoho dalších ekonomických směrů (například behaviorální nebo institucionální ekonomie), které konstatují totéž. Kromě toho ale ekologická ekonomie přichází s radikálnější myšlenkou: mimo onu peněžní ekonomiku existuje množství jiných „ekonomik“, které nejsou tolik viditelné, ale přesto jsou pro kvalitu života nepostradatelné. Péče o domácnost, sousedská či kamarádská výpomoc, dobrovolnická práce, samozásobitelství – to vše (a mnoho dalších jevů) ve skutečnosti tvoří pevný základ fungování společnosti, dost možná důležitější než to, co se odehrává na „trhu“.

Doprovodným jevem přeorientování důrazu na to, co všechno znamená „ekonomika“, je uznání vlastní – tj. na užítku pro lidi nezávislé – hodnoty přírody. Podle ekologické ekonomie nedává valný smysl snažit se hodnotu přírody měřit v penězích. Raději

bychom měli naši ekonomickou aktivitu rovnou orientovat podle zásad udržitelnosti a férové distribuce ekonomických statků tak, abychom nepřekračovali nosné limity zemského ekosystému, ale zároveň se takřikajíc dostalo na všechny. Ekologická ekonomie se tak snaží bránit další redukci přírody na její domnělou peněžní hodnotu, kterou se pak poměřuje její „přínos“ pro ekonomiku. Prakticky si můžeme tento přístup představit třeba tak, že v případě záměru postavit na místě ekologicky cenného mokřadu nějaké nové obchodní centrum by se environmentální ekonomové snažili vypočítat cenu tohoto mokřadu a porovnat ji s ekonomickým přínosem stavby obchodáku, zatímco ekologičtí ekonomové by se raději zajímali, zda takové centrum vůbec potřebujeme.

Z RŮZNÝCH ÚHLŮ POHLEDU, OPATRŇE – A HLAVNĚ FÉROVĚ

Ekologická ekonomie má svůj původ v řadě disciplín – od fyziky, chemie a ekologie přes ekonomii a sociologii až po psychologii a sociální antropologii. Není náhodou, že mezi myšlenkové „otce zakladatele“ patří společně chemik Frederick Soddy, historik a antropolog Karl Polanyi, matematik a ekonom Nicholas Georgescu-Roegen, ekonomové Siegfried von Ciriacy-Wantrup, Kenneth Boulding, Ernst Friedrich Schumacher a zřejmě nejslavnější dosud žijící ekologický ekonom Herman Daly, ekologové Howard T. Odum a Crawford S. Holling či fyzikové Sergej Podolinskij a Robert Ayres – a samozřejmě celá řada dalších.

Vzhledem k této rozmanitosti nejspíš nepřekvapí, že se ekologická ekonomie nesnaží o jednotný způsob poznávání ekonomických jevů, například v po-

» Podle ekologické ekonomie nedává valný smysl snažit se hodnotu přírody měřit v penězích. Raději bychom měli naši ekonomickou aktivitu rovnou orientovat podle zásad udržitelnosti.

Foto © Jari Stahl / Greenpeace

době formalizovaných matematických modelů (jako to činí neoklasická ekonomie). Škála praktikovaných přístupů je opravdu široká – od práce s rozsáhlými systémovými modely, kombinujícími environmentální, sociální a ekonomické indikátory (z nejnámějších připomeňme alespoň práci „Meze růstu“ od Římského klubu), po sociálně psychologické přístupy, zkoumající příčiny a zákonitosti ekonomicky relevantního chování na úrovni jednotlivců a institucí. Ekologická ekonomie také s oblibou zdůrazňuje, že různé přístupy se mohou navzájem vhodně doplňovat.

Důležitým východiskem je tzv. princip předběžné opatrnosti, který ekologičtí ekonomové a ekonomky radí vyznávat s ohledem na nejistotu poznání, kterou ve vztahu k zásahům do přírody máme. Oblíbeným konstatováním tohoto přístupu je, že fakta jsou nejistá (nevíme zcela, jaké řetězce reakcí mohou naše dnešní zásahy do přírody v budoucnu spustit), hodnoty v sázce (mezi lidmi existují různé, navzájem se často dokonce vylučující pohledy na to, o co by měla společnost usilovat) a rozhodnutí urgentní (např. s ohledem na potenciálně drastické dopady klimatických změn). Princip předběžné opatrnosti je vcelku pochopitelně veden hlavním tématem celé ekologické ekonomie – otázkou trvalé udržitelnosti. Udržitelností se přitom ekologická ekonomie zabývá jak v environmentálním, tak v sociálním slova smyslu. Sociální dimenzi radí rozumět jak v mezigeneračním slova smyslu (tedy neníčit přírodu na úkor budoucích generací), tak ve smyslu spravedlivé distribuce tady a teď, tedy ve významu boje proti sociálním nerovnostem.

Ohledně sociální roviny ekologické ekonomie se poslední zhruba dvě dekády vede zajímavá diskuse.

Clive Spash, profesor Vídeňské ekonomické univerzity a propagátor takzvané sociálně ekologické ekonomie (social ecological economics), tvrdí, že společenské a zejména mocenské aspekty fungování ekonomiky nelze dost dobře oddělit od těch ekologických. Za pravdu mu dávají i data – například podle nedávno zveřejněné studie britského Oxfamu a Stockholmského environmentálního institutu bylo mezi roky 1990 a 2015 1% nejbohatších obyvatel světa zodpovědné za přibližně dvojnásobek emisí CO₂ než 50% nejchudších. Naopak vystavení nejruznějším environmentálním rizikům, jako jsou znečištění, extrémní klimatické jevy (sucho, záplavy, požáry, ...), či přístup ke kritickým přírodním zdrojům mají spíše opačnou tendenci: dopadat nejhůře na marginalizované skupiny obyvatel (často se tento jev nazývá jako tzv. environmentální (ne)spravedlnost).

Spash tedy volá po důslednější analýze sociálních, politických, etických a institucionálních faktorů, které hrají roli v neudržitelném nastavení ekonomiky a především v nerovném rozložení břemen a výhod souvisejících s dopady ekonomického využívání přírody. Navrhuje napnout síly do mapování možností celkové proměny ekonomického systému, a to s větším ohledem na vyvažování mocenských nerovnováh, čelení extrémním nerovnostem či posilování role veřejnosti při rozhodování o životním prostředí. Z ohledů na spravedlivou distribuci a zachování biofyzikálních limitů pak vycházejí konkrétní návrhy na přeměnu současné ekonomiky, jako je nerůst či ekonomika ustáleného stavu. Tyto návrhy stručně řečeno zdůrazňují, že kvalita života se nedá odvozovat od rostoucího HDP, zvláště pokud při tomto růstu dochází ke zbytečnému drancování přírody a rozbíjení sociálních vazeb, a že klíč ke spokojenosti spočívá mnohem spíše v účinnější distribuci existujícího bohatství než ve zvyšování jeho celkového objemu.

Ekologická ekonomie v Česku?

V českém jazykovém prostředí existuje k problematice ekologické ekonomie pouze jedna ucelená publikace od Nadi Johanisové, jedné z mála českých ekologických ekonomek.¹ Až na několik výjimek se české ekonomické fakulty a výzkumné instituty ekologické ekonomii v podstatě nevěnují a vypadá to, že než se tento přístup uchytí jako plnohodnotná alternativa k neoklasickému myšlení, čeká nás ještě hodně práce.

1. Johanisová, Nada, 2014. *Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly*. B.m.: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-7116-8.

Martin Černý

ekologický ekonom a doktorand na Katedře environmentálních studií FSS MU v Brně